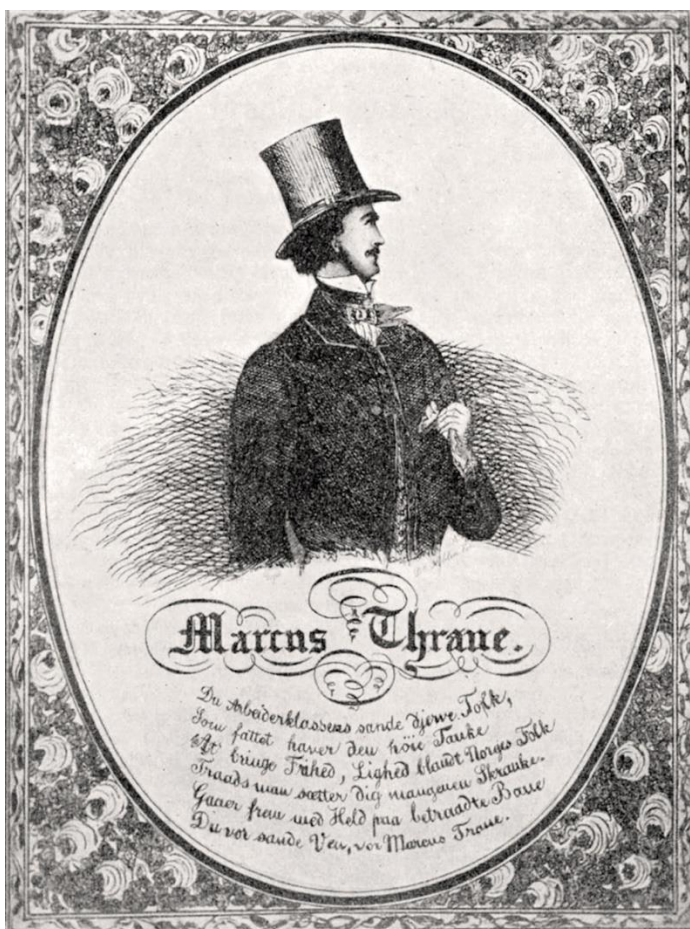

Thranebevegelsen på Nedre Romerike

Skrevet av Nils Steinar Våge

Thranebevegelsen var den første organiserte arbeiderforeningen i landet. Den fikk sitt navn etter grunnleggeren, skribenten og agitatoren Marcus Thrane, og den var aktiv i årene 1849-1851. På dette tidspunktet var landet i en vanskelig økonomisk og sosial situasjon med økonomiske kriser og store ungdomskull som søkte arbeid. De fleste medlemmene kom fra lavere sosiale lag i byene og på landsbygda, og på det meste hadde bevegelsen omkring 30 000 medlemmer fordelt på ca. 400 foreninger på Østlandet, Sørlandet, Trøndelag og noen få steder på Vestlandet. Størst var oppslutningen på Østlandet. Bevegelsen oppsto i byene. Den spredte seg raskt til bygdene der den fikk flest tilhengere i bondesamfunnets laveste sosialgrupper, men den hadde også et innslag av bønder. Derfor kan den også ses på som en protestbevegelse fra landsbygda. Bevegelsen hadde en likhet med et moderne politisk parti ved at den bygde opp lokallag, opprettet partiavis, fikk i stand et landsstyre og hadde landsmøte som øverste organ. De politiske ideene kom fra Februarrevolusjonen i Frankrike i 1848, og de var kjent for Marcus Thrane, som kalte seg sosialist og agiterte for ideene.

I de sju bygdene på Nedre Romerike ble det stiftet 13 foreninger med til sammen 929 medlemmer, og den første foreningen kom i Nittedal i april 1850. Bøndene på Nedre Romerike utgjorde omkring 8 % av medlemmene. Resten tilhørte lavere sosiale lag i bondesamfunnet.

Tresnitt fra omkring 1850.
Fra Norsk biografisk leksikon.

Det står skrevet under bildet:

Du Arbeiderklassens sande djerne Folk,
som fattet haver den høie Tanke
at bringe Frihed, Lighed blant Norges Folk.
Trods man sætter dig mangenen Skranke.
Gaaer fram med Held paa betraadte Bane
Du vor sande Ven, vor Marcus Thrane.

Bakgrunnen for bevegelsen

Den første tida var medlemmene i Thraneforeningene arbeidere i byene Oslo, Drammen og noen Sørlands-byer. De nye radikale ideene spredte seg raskt til landsbygda, særlig til husmenn, innerster, tjenere, dagarbeidere og håndverkere. Blant bøndene meldte en del småbrukere seg inn, men noen mellomstore bønder var også medlemmer. At bevegelsen ikke fikk større tilslutning blant bøndene, skyldtes blant annet at Thrane omtalte «arbeiderne», «arbeiderklassen» og «arbeiderstanden» som den nærende stand som ble utnyttet av bøndene.

Dessuten appellerte ikke uttrykket «Arbeidere! Foren Eder» til bønder som benyttet husmenn, daglønner og tjenestefolk som arbeidskraft. Dette skapte avstand til bøndene.

I stor grad er Thranebevegelsen forklart ut fra økonomiske og sosiale faktorer, i liten grad med utgangspunkt i politiske og kulturelle. Historikeren Knut Dørum mener at bevegelsen ikke ville oppstått uten politiseringen av allmuen som særlig foregikk etter 1814. De sosiale og økonomiske årsakene er grundig gjennomdrøftet av historikeren Tore Pryser i flere verk og artikler. Proletarisering, deklassering, vekst i arbeiderklassen, uår og lavkonjunktur er stikkord som dekker årsakene.

I perioden 1815-1865 var det på Nedre Romerike som ellers på Østlandet en sterk befolkningsvekst. Den største veksten hadde Aurskog med 104 %, Sørnum den laveste med 59. Mellom 1818 og 1838 vokste tallet på gårder og gårdbrukere fra 38 til 54 %. I perioden 1825 til 1855 var folkeøkningen størst i de sosialt laveste klassene. Mest vokste gruppene husmenn, tjenere og dagarbeidere som til sammen økte med 31 %.

Befolkningsveksten skapte et press på ressurser og sysselsetting. Den store gruppa som var født etter 1814, og som nå skulle etablere seg, fikk problemer med å skaffe seg levebrød fordi mulighetene til sysselsetting utenfor jordbruk og skogbruk var små. Noen gårdsbruk ble derfor delt mellom søsken så langt det lot seg gjøre. De andre i søskenflokkene måtte finne seg annet levebrød. Noen fikk rydde seg husmannsplasser hos søsken eller andre, noen måtte ut og søke tjeneste, enkelte fant seg tilfeldig lønnsarbeid og ble dagarbeidere og andre livnærte seg av håndverk. Bondesønner og -døtre sank på denne måten ned i den laveste gruppa i bondesamfunnet, og de ble som andre i denne sosialgruppa lett mottakelig for Thranebevegelsens nye tanker og ideer. Dagarbeiderne, som ofte var innerster, var avhengig av å skaffe seg lønnet arbeid hos gårdbrukere og skogeiere, og når nedgangstider kom, ble de sårbare. I Nittedal var den største gruppa i Thraneforeningen innerster, og den utgjorde 60 % av medlemmene.

Det var vanskelig å skaffe lån for den som ville etablere seg. Flere av disse var husmenn som trengte lån til blant annet såkorn og redskaper, men ikke minst midler til å kjøpe plassen og bli selveiere. I de tre nyopprettede sparebankene på Nedre Romerike, Aurskog (1846), Fet (1847) og Høland (1849), var det liten mulighet for andre enn store og mellomstore bønder å få lån. Småbrukere og husmenn var vanligvis prisgitt private ågerkarer som krevde høye renter. Mange maktet derfor ikke å betale tilbake lånene, og avling, buskap, redskaper, bruk og forskjellig løsøre ble solgt på tvangsauksjon. Thraneforeningene i Sørnum, Skedsmo og Enebakk opprettet derfor sparekasser med gunstige låneavtaler. Siden forvaltningskapitalen var lav, var ikke disse sparekassene til særlig hjelp for så mange.

De økonomiske nedgangstidene i Europa i slutten av 1840-årene fikk virkninger for den norske trelasteksporten, og dermed ble Romerike hardt rammet. En internasjonal lavkonjunktur nådde Norge, og dette gikk ut over skogbruket. Ved de 106 privilegerte sagbrukene på Nedre Romerike ble det innskrenkninger, og det fikk følger for trelastkjøringa. Med 3000 hester fraktet småbrukere, husmenn, innerster og andre trelast fra bygdene på Romerike til hovedstaden. Nå ble trelastkjøringa kraftig redusert, og kjørerne mistet en nødvendig inntekt. Dessuten gikk dagsprisen på kjøring for mann og hest ned fra 60 til 30-48 skilling. Disse forholdene førte til økning i antall utpantningsforretninger, forlikssaker og fattigunderstøttede, og sammen med det generelt sterke gjeldstrykket skapte det en bitter stemning på bygdene. Misstemningen økte mot embetsmenn, storbønder, kjøpmenn og eiere og ledere av verker og sagbruk.

Planene om jernbane fra hovedstaden til Eidsvoll som forelå i 1840-årene, skapte misnøye fordi den ville ta arbeid fra hestekjørerne. For skogeierne var dette positivt, for jernbanen ville effektivisere transporten og spare dem for transportutgifter. Det ble holdt flere folkemøter både på Nedre og Øvre Romerike der kjørerne og andre som ringvirkningene av jernbanen ville gå ut over, protesterte og forberedte aksjon. Thraneforeningene var en av arenaene der motstanderne samlet seg og dannet felles opinion mot jernbaneplanene.

Forutsetningene for Thranebevegelsen kan en derfor se i et langtids- og korttidsperspektiv. Den grunnleggende langtidsfaktoren er den sterke folkeøkningen etter 1814 som skapte sysselsettingsproblemer for de store fødselskullene som skulle etablere seg omkring 1850. I et korttidsperspektiv regnes den internasjonale krisa i 1847 og februarrevolusjonen i 1848 som kom som en følge av den. I tillegg var det uår i jordbruket både i 1848 og 1849.

Utvidet forklaring: Allmenn politisering

Thranebevegelsen har i liten grad blitt forklart ut fra endringene som skjedde i den folkelige politiske kulturen og utviklingen av en folkelig offentlighet i landet etter 1814. Særlig er dette lite belyst på landsbygda. 1814 ble et vendepunkt. Da begynte en politisering og demokratisering i brede lag i befolkningen. Det utviklet seg en folkelig offentlighet, et offentlig rom, med flere arenaer eller møteplasser i bygdesamfunnet. På Romerike var disse møteplassene skjenkestuer, gjestgiverier og hvile- og overnattingssteder for trelastkjørerne og andre. Flere hadde vært i drift lenge før 1814. Politiseringen utviklet seg videre i forbindelse med innføringen av formannskapslovene i 1837.

Kirkebakken og tingstedene var sentrale møteplasser også etter 1814. På kirkebakken leste presten offentlige kunngjøringer for menigheten. I tingstua ble saker som gjaldt lokalbefolkningen behandlet, blant annet skatteoppkreving, ulike private saker og straffesaker. På begge steder fikk de frammøtte informasjon som ga dem grunnlag for politiske diskusjoner.

Politiseringen av allmuen på Romerike begynte derfor lenge før 1814. Romerike grenset til hovedstaden, og dit gikk en fast rute med tømmerselep hele vinteren, der solgte romeriksbønder landbruksvarer og der skaffet de seg nødvendighetsvarer. I hovedstaden kom de i snakk med folk, og nyhetene ble delt med andre på møteplassene langs veien og hjemme i bygda.

Møteplasser langs hovedveien var blant annet Skrimstad skystasjon i Skedsmo, sagmesterstuene i Sagdalen og hvile- og skjenkestedene for plankekjørerne og alle andre som kjørte hovedveien gjennom Romerike til Opplandene og Trondheim. Sagmesterstuene hadde plikt på seg til å ta inn plankekjørere for overnatting.

Politiseringen hadde nær sammenheng med at stadig flere kunne lese og skrive. Den nye skoleloven i 1827 bedret skolene, og flere fikk dermed tilgang til kunnskaper og opplysning. Dessuten ble undervisningen styrket ved at lærerne fikk utdanning på seminarene (lærerskolene). På bygdene ble det stiftet sokneselskap. Høland var først ute i 1811, og i de fleste andre kommunene kom disse i 1830- og 40-årene. Sokneselskapene abonnerte ofte på aviser, og de opprettet bibliotek, og dette økte de grunnleggende allmennkunnskapen hos bygdebefolkningen. Her møttes også folk og utvekslet tanker og meninger.

Grunnloven gjorde befolkningen mer bevisst på sine borgerlige friheter og demokratiske rettigheter. Blant annet kunne en uttrykke seg friere enn før uten å frykte myndighetene. Denne friheten kom til syne blant annet i Arbeider-Foreningernes Blad, i hovedstadsavisene og i andre publikasjoner. De få avisene som fantes i hovedstaden, kom raskt til Romerike.

Det fantes også en avis på Romerike. Den het Patrouillen, og ble gitt ut på Bjørkelangen fra januar 1824 til desember 1831 av den danske forretningsmannen, fabrikkeieren, politikeren og skribenten Ludvig Mariboe (1782-1841). Nær sagt alle originale artikler ble skrevet av Mariboe, og innholdet var for det meste av politisk art. Etter kort tid ble avisa et sentralt opposisjonsorgan i landet. Den publiserte blant annet polemiske artikler mot kong Karl Johans angrep på den norske grunnloven. Mariboe kjempet for at det politiske livet i landet skulle få større offentlighet, og fra 1827 gjenga Patrouillen som en av de første avisene i landet referater fra møter i Stortinget. Bare Morgenbladet overgikk Patrouillen som en ny type informasjonsorgan.

I Patrouillen var det også lokalstoff. Mariboe hadde hissige feider med soknepresten blant annet om prestens salg av korn til overpris, om embetsforsømmelse og om liten omsorg for menigheten. Dessuten kritiserte han stiftsamtmannen for uærlighet. Mariboe var en av få som talte embetsmennene midt imot. Dette styrket bondebefolkningens mistillit til embetsmennene.

Lederen Marcus Thrane

Bevegelsen fikk sitt navn etter opphavsmannen Marcus Thrane (1817-1890). Han ble født inn i en velstående familie i Kristiania, men farens økonomiske misligheter gjorde at hans nærmeste familie måtte ta seg av han og gi han utdanning. Han sluttet på skolen, og i 1838 dro han på flere reiser i Europa. Der ble han kjent med den utopiske sosialismen og chartistbevegelsen. Etter utenlandsreisene tok han artium og begynte å studere teologi, men han avbrøt studiene og livnærte seg som lærer og privatskoleeier på Lillehammer, i Åsgårdstrand og ved Modum Blåfargeverk. På Lillehammer ble han kjent med husmennene og daglønnernes økonomiske og sosiale problemer i nabobygdene, og på Modum opplevde han en økonomisk krise på Blåfargeverket. Her kom han nært innpå vanskene til den store gruppa av arbeidsledige, og ideen til organisering av arbeidsfolk oppsto.

Portrett av Marcus Thrane til visittkort, Chicago ca. 1875.

*Foto: Store norske leksikon.
Thrane utvandret til USA i 1863,
hvor han ble en kjent journalist.*

Dr. Halvdan Koht, a member of the instructional staff in the department of history at the University of Norway, who has been the guest of L. L. Urheim, City Attorney A. C. Larson; and others will visit Madison this week. He has during the winter, been making a tour of this country, studying American governmental and educational institutions. He has an appointment from the Norwegian government for this purpose.

While here Prof. Koht learned that the organized Labor Party of Norway had decided to erect a monument to Marcus M. Thrane at Christiania. Marcus Thrane died in Eau Claire in 1890, and the body now lies buried here. He was a journalist of wide repute and it is for his work that the Labor Party of Norway wish to bestow something to his memory.

Marcus Thrane døde i Eau Claire i 1890. Da Halvdan Koht var i Madison, fikk han vite at Arbeiderpartiet skulle reise et monument over Thrane i Christiania. I 1949 ble Thranes gravlagt i minnelunden på Vår Frelsers gravlund.

Tankene bak Februarrevolusjonen i 1848 radikalisererte Thrane, og som redaktør for Drammens Adresse fra august til ut desember i 1848 førte han en radikal penn som gjorde at han måtte gå fra jobben. Nå begynte han å stifte arbeiderforeninger, den første i Drammen i desember 1848. I mai 1849 etablerte Thrane avisa Arbeider-Foreningernes Blad, og den vokste raskt. På det meste hadde den 6000 abonnenter og et opplag på 21000. Thrane reiste denne vinteren og våren på agitasjonsturneer og stiftet arbeiderforeninger. Foreningsdannelser var veien til innflytelse, mente han, og avisa skulle opplyse og binde sammen foreningene.

Thrane var ingen revolusjonær. Ideologisk var han påvirket av ulike tenkere blant chartistene og de utopiske sosialistene. Han leste ikke Marx og Engels, men han kjente til deres ideer. De var for radikale for Thrane. Gjentatte ganger advarte han mot opptøyer og uroligheter. Han satset på legale virkemidler, og ved hjelp av staten ville han oppnå en sosial utjevning i landets befolkning. Thrane var således den første som slo inn på en linje som siden har blitt fulgt av norsk radikalisme. Thrane var dessuten den første i Norge som fikk i stand en landsomfattende politisk organisasjon, den første som trådte fram som sosialist og den første som hevdet at arbeiderne ble utbyttet.

Thrane var oppildnet av revolusjonene i Europa, men han oppfordret aldri til revolusjon. Kampen skulle føres med ord, og striden skulle føres med «ægte kristeligt Sindelag». Her skiller han seg fra marxistene. I europeisk sammenheng var det spesielt at bevegelsen ble så stor på landsbygda.

Hele artikkelen om «*Thranebevegelsen på Nedre Romerike*» er på 18 sider, og forteller mye og grundig om Thranebevegelsen, og har også mange fine gamle bilder.

Denne artikkelen er en av 17 artikler i den rikt illustrerte boka «*Romerike i dampens tid*», som er på 322 sider, koster kr 400,-, og kan kjøpes på Romerike Historielags Hus, og i de lokale historielag.

Alle artikler i «Romerike i dampens tid»

1. *Romerike etter 1854*
av Jan E. Horgen
2. *Landbruket 1850-1900 - den første store moderniseringen*
av Tom J. Bauer
3. *Fet - et bygdesamfunn i endring*
av Thomas S. Berg
4. *Strømmen - et tettsted vokser fram*
av Leif Thingsrud
5. *Lillestrøm - kimen til et nytt sentrum*
av Svein Sandnes
6. *Lurkafamilien - ei slekt i Lillestrøm*
av Kari Westbye
7. *Jessheim - et sted blir til*
av Ola H. Fjeldheim
8. *Amerika eller Aker - en kartlegging av utvandringen fra Romerike 1851-1910*
av Elisabeth Koren
9. *Mennesker i utvandringen - tre historier fra Rælingen og Gjerdrum*
av Lene Skovholt og Grete Andersen
10. *Thranebevegelsen på nedre Romerike*
av Nils S. Våge
11. *Formannskapslovene - handlingsrom og modernisering*
av Ola Alsvik
12. *Kirker på Romerike 1850-1900*
av Jan E. Horgen og Kari Westbye
13. *Bygge- og buskikk på Romerike*
av Jan E. Horgen
14. *Dyrkning av Frukttrær og Kjøkkenvækster giver det største Udbytte av Jorden - Hagebruk på Romerike 1850-1900* av Mari Marstein
15. *Sild og poteter - mat og levekår på Romerike 1850-1900*
av Kari Westbye
16. *Pyntesjuka og nøysomme romerikinger - om drakthistorie*
av Bjørn S. H. Haugen
17. *Kongens lystslott og Romerikes kulturlandskap - maleren Joachim Frich*
av Ellen J. Lerberg

